

ARTYKUŁY

Jerzy Duma
Instytut Slawistyki PAN w Warszawie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0537-0740>
e-mail: jerzy.duma@wp.pl

Afrykатыzacja **t'*, **d'* > **ć*, **ź* na Pomorzu Zachodnim w świetle nazw miejscowych i terenowych

Affrikatization **t'*, **d'* > **ć*, **ź* in Western Pomerania in local and field names

Abstrakt

W artykule przeanalizowano zakresy procesu afrykатыzacji **t'*, **d'* > **ć*, **ź* na Pomorzu Zachodnim. Stwierdzono jego stopniowe zanikanie w kierunku zachodnim – większe dla dawnego palatalnego **d'*, mniejsze dla dawnego palatalnego **t'*. W dawnych słowiańskich dialektach Pomorza Zachodniego, jak też w dawnych słowiańskich gwarach Meklemburgii, Wschodniego Holsztynu czy w gwarze Drzewian Połabskich takiej afrykатыzacji w większości zapisów nazw miejscowych i terenowych brak, tzn. **t'* > *t*, **d'* > *d*. Świadczyć to może o zaniku wymowy akomodacyjnej w tych dialektach. Brak wymowy akomodacyjnej przed samogłoskami rzędu przedniego typologicznie zbliża te gwary do gwar i języków: górnołużyckiego, czeskiego i słowackiego oraz języków południowosłowiańskich. Po części podobna jest też do stwardnienia spółgłosek przed **e*, **ě*, **i* w języku ukraińskim.

Słowa kluczowe: dawne słowiańskie dialekty Pomorza Zachodniego, procesy akomodacji spółgłosek palatalnych, afrykатыzacja **t'*, **d'*, typologia języków słowiańskich

Abstract

The article analyses the scope of the process of affricatization **t'*, **d'* > **ć*, **ź* in Western Pomerania. Its gradual disappearance towards the west was confirmed – higher for the former **d'*, smaller for the former **t'*. In the old Slavic dialects of West Pomerania, as well as in the old Slavic dialects of Mecklenburg, East Holstein or in the dialect of Polabian Drzewians, there is no such affricatization in most local and field names, i.e. **t'* > *t*, **d'* > *d*. This may confirm the loss of accommodative pronunciation in these dialects. The lack of accommodative pronunciation before the vowels of the front row typologically brings these dialects closer to the following dialects and languages: Upper Sorbian, Czech and Slovak as well as the South Slavic languages. It is also partially similar the multiple of consonants before **e*, **ě* and **i* in Ukrainian.

Keywords: old Slavic dialects of West Pomerania, processes of palatal consonant accommodation, affricatization **t'*, **d'*, typology of Slavic languages

Prezentowany niżej opis zjawisk wynikających z akomodacji¹ dawnych słowiańskich (pomorskich) spółgłosek *t*, *d* do znajdujących się po nich samogłosek rzędu przedniego (dawnych **i*, **e*, **ě*, **o*, **y* z wyjątkiem dawnych połączeń z **j*²) opiera się na zapisach łacińskich lub niemieckich nazw miejscowości i nazw terenowych Pomorza Zachodniego³. Dawne słowiańskie dialekty tego obszaru ulegały od połowy XII–XIV w. postępującej na wschód germanizacji, która na początku XX w. dotarła do obszarów gwar słowiańskich i kaszubskich na krańcach wschodnich tego terytorium⁴. Na zachód od współczesnej granicy Polski proces germanizacji postępował jeszcze szybciej z wyjątkiem gwar tzw. Drzewian Połabskich, które ostatecznie zanikły w połowie XVIII w.

Jeśli pominąć pochodzące z XIX–XX w. opracowania Friedricha Lorentza o gwarach słowiańskich (Lorentz 1912), zapisy niemieckie dawnych słowiańskich nazw miejscowych i terenowych (oraz nielicznych słowiańskich nazw osobowych) są jedynym świadectwem dawnych słowiańskich gwar pomorskich.

Wyłączenie zjawisk związanych z dawną jotacją jest uzasadnione tym, że zmiany **tj*, **dj* > *c*, *dz* (ʒ) są na Pomorzu Zachodnim dobrze poświadczone już w najstarszych przekazach, np. n.m. *Mysdroge* 1369 < **Medjizdrojbe* dziś *Międzyzdroje* PomSz. 163 (: *między* < **medj-i-* por. *miedza*); *Venzlaweshagen* 1313 < **Vętlav-* por. n.os. *Więclaw* PomŚ 269–270 (: **vētjb* ‘liczniejszy’, por. pol. *więcej*). Zmiany te występowały także w słowiańskich dialektach połabskich, np. zapis *Pläutzah* (= *plāucā* < **plutja* ‘płuca’⁵ GJP 86, podczas gdy zmiany *t'*, *d'* przed wskazanymi wyżej samogłoskami przednimi nie zdarzają się lub są wyjątkowe i zapewne późniejsze. Dla obszaru Pomorza Zachodniego ilustrują zjawisko afryktywizacji załączone niżej mapy: 1 dla **t'*

¹ Terminu akomodacja (przystosowanie) używam w tym artykule w sposób zawężony głównie do procesu artykulacyjnego dostosowania się wymowy spółgłoski do następującej po niej samogłoski rzędu przedniego. Proces akomodacji nie jest jednolity dla gwar polskich i może ujawniać się w różnym nasileniu, por. np. wymowę *geografia* : *g'eografia* : *gjeografia*; wymowę *kedy* : *k'edy*; n.m. **Kěbno* > *Kielno* > *Čelno* na Kaszubach (ze zmianą *k* > *č* przed nowym *e* z wokalizacji mocnego **ǫ*). W szerszym znaczeniu terminem akomodacja określa się „częściowe upodobnienie głósce do jej fonetycznego otoczenia” (Polański 1993: 25).

² Chodzi głównie o takie połączenia **t*, **d* + **j*, które w języku polskim poprzez stadium: **tś*, **dź* przeszły, po stwardnieniu, w pol. *c*, *dz* por. *świeca* < **světja*; *miedza* < **medja*, por. GHJP 134. Zmiany związane z tzw. jotacją są na Pomorzu Zachodnim, na obszarze Meklemburgii i w dawnych słowiańskich gwarach połabskich zapewne wcześniejsze od zmian związanych z afryktywizacją **t'*, **d'* > *č*, *ʒ*, mają bowiem szerszy zasięg geograficzny.

³ Zachowane dawne słowiańskie nazwy osobowe tego obszaru nie nadają się do mapowania.

⁴ Zob. JPPZ mapa 35 według Z. Kaczmarczyka. „Przegląd Zachodni” 9(1953), nr 1–3, s. 24 oraz ostatnio E. Rzetelska-Feleszko (2019: 111–114).

⁵ Wyraz pochodzi od pie. **plou-/pleu-* ‘pływać’, suf. **-tjo* (Boryś 2005: 447).

oraz 2 dla *d'. W dawnych słowiańskich dialektach Meklemburgii polska i kaszubska zmiana t', d', r' na ć, ź, ř i inne nie została przeprowadzona (Jeżowa 1962: 107–109).

Jak wspomniano wyżej, w dokumentacji źródłowej nazw miejscowych i terenowych Pomorza Zachodniego wyjątkowe są tylko zapisy ze słownika słowińskiego Friedricha Lorentza, gdzie występują żywe jeszcze na początku XX w. zapisy gwarowe, precyzyjnie odzwierciedlające wymowę *t', *d' (też *r') jako *ć, *ź' (*ř') i dalej, po stwardnieniu, w c, ʒ (ř) – jak w gwarach kaszubsko-słowińskich, np. n.ter. *Luokc* (LorS), por. kasz. *łokc* 'łokieć' Sychta III 23 (< **lokɔtb*); n.ter. *Ząbruożè* (< **Zabrodbye* 'Zabrodzie : miejsce za brodem') i kasz. *zazérca* 'awanturnik' (: *zadzierać*) Sychta VI 169; n.ter. *Kříž* i kasz. *kříž* 'krzyż' Sychta II 276 itp.⁶ Z braku oryginalnych gwarowych zapisów, zarówno zachowanie teoretycznie palatalnych w tych pozycjach spółgłosek t, d, jak też proces ich modyfikacji w postaci pojawienia się dodatkowej koartykulacji w postaci średniojęzykowych *ś, *ź (> s, ʒ oraz możliwych innych, np. j (i), ŋ itp., zob. niżej) są trudne do rekonstrukcji. Stwierdzenie afrykatzycji dawnych pomorskich *t', *d', czy też późniejszej od nich modyfikacji *r' > ř⁷, wynika z obserwacji mniej lub bardziej precyzyjnych i substytucyjnych przekazów niemieckich.

Materiał nazewniczy dotyczący nazw miejscowych pochodzi z opracowania Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Jerzego Dumy, *Językowa przeszłość Pomorza Zachodniego na podstawie nazw miejscowych* (JPPZ), natomiast nazwy terenowe mapowane były na podstawie opracowania tychże autorów: *Nazwy terenowe Pomorza Zachodniego zawierające elementy słowiańskie* (NTPZ).

W gwarach polskich – i w ograniczonym zakresie także w dawnych słowiańskich gwarach na Pomorzu Zachodnim – istnieje zjawisko nie tylko afrykatzycji, gdy np. dawne *t', *d', *r' zyskują dodatkową koartykulację palatalną. Na obszarze gwar polskich, będących wschodnim odłamek dawnych dialektów lechickich, zmiany mogą postępować dalej. Te i inne palatalne spółgłoski poprzez dodanie palatalnego spirantu zmieniają się w nowe fonemy palatalne o złożonej budowie, w tym wypadku *t' > *ć (tzn. t^ś), *d' > *ź' (d^ź), *ř' (r^ź) i inne. Oprócz tego, obserwuje się zjawiska rozłożenia palatalności na najczęściej bifonematyczne grupy spółgłosek, np. w wypadku dawnych palatalnych spółgłosek wargowych p', b', f', v', m' pojawiają się sekwencje, np. *pś/pś/px'* (np. *pśåsek*, *px'åsek* 'piasek', *golompś'*, *gotõmpx'* 'gołąb');

⁶ O skomplikowanej historii wyrazu *krzyż* z palatalizacją r' przed nowym *i zob. Boryś 2005: 268.

⁷ O późniejszej zmianie na Pomorzu Zachodnim świadczy mniejszy na tym terenie zakres zmiany *r' > ř.

bź, by' (np. *bźâti* 'biały', *vy'ara* 'wiara'). Dla palatalnego *m'* element palatalny wydziela się jako *ń* w wymowie typu *mńasto* 'miasto' DejnaA mapa 18, lwowskie *mńud* 'miód', kasz. *mńódóvka* 'wódka z miodu' Sychta III 174. W gwarach polskich zmiany spółgłosek związane z ich akomodacją często ewoluują dalej. Uproszczeniom podlegają nowo powstałe w tych procesach grupy spółgłosek: *r' > ṛ > ṛ̣ > ź/š*, np. kasz. *křiž*, pol. *krzyż* wymawiane jako *kšyš*, kasz. *vřos* Sychta VI 111, pol. *wrzos* wymawiany jako *wřos*. Uproszczenia rozłożonych *f', v', m'* ilustruje mapa 19 w DejnaA, np. *ośara* 'ofiara' < *ofśara*; *źara, y'ara* 'wiara' < *vśara, v'y'ara*; *kańeń* 'kamień' < *kamńeń, ńasto* 'miasto' < *mńasto* itp.

W zapisach nazw miejscowych i terenowych Pomorza Zachodniego trudny do obserwacji jest domniemany proces antycypacji palatalności w postaci *i* przed palatalnymi, np. *ńeįse* 'niesie' DejnaA mapa 14, gdyż tutaj *j* może pochodzić z dyftongizacji substytuowanych samogłosek słowiańskich do samogłoskowych fonemów niemieckich. Proces zmian spółgłosek **-ṭca > -ćca > -jca* typu: **oṭḳṿ > *oćec > ojciec*; *raḍca > *radźca > rajca* rozpatrywany jest w GHJP 133 głównie jako uproszczenie złożonych grup spółgłoskowych. Nazwa miejscowości **Groḍcb* zapisana w roku 1241 jako *Grodech*, od 1350 do 1783 utrzymuje się w przekazach jako: *Grodzyecz* i *Grodziec*, a dopiero od 1827 występują już współczesne formy: *Grojec* dziś *Grójec* (NMP III 401). Sporadycznie do antycypacji palatalności dochodzi w macedońskim dialekcie kukuszkim w formie *ojgin* < **ogṇ* 'ogień'⁸. Zmiany antycypacyjne i uproszczenia artykulacyjne mogą być późne i nie zawsze dobrze poświadczone są ich formy przejściowe.

Zakres afryktywizacji **t', *d'* na Pomorzu Zachodnim został przedstawiony na dwóch oddzielnych mapach. Mapowane są zapisy wskazujące na afryktywizację tych spółgłosek, zaś białe pola na mapach oznaczają brak występowania w zapisach tego zjawiska (zapisy przez *t, d*). Znakami większymi w postaci kwadratów wskazano zapisy nazw miejscowych, natomiast numerowanymi znakami kolistymi – nazwy terenowe.

W artykule przytoczono zapisy nazw miejscowych – są one cytowane za JPPZ w komentarzach do map: 16 – dla *t'* (s. 110–113) oraz 17 – dla *d'* (s. 115–116), zachowując przyjętą w tej monografii numerację. Mapowano takie zapisy, w których choć raz odnotowane zostało zjawisko afryktywizacji tych spółgłosek, np. wśród powszechnie występujących przekazów w nazwie miejscowości: *Stetin* 1112–8, występuje – zapewne spolszczona – forma

⁸ Zob. Duma 1990b: 32 oraz mapa 4. Zapisy: *ojgin* 'ogień' oraz *крѡјѣтѣ* (< *кравѣтѣ* 'krowy' – z zanikiem samogłoski poakcentowej i rozwojem **ṿ > jv*) podaje Kosta Peev (1987: 102) (nad dolnym Wardarem w południowo-wschodniej Macedonii – w granicach Grecji).

Sczecin 1272 w Roczniku Wielkopolskim (PomSz 85) p. 80, zaś obok formy *Nigen Stettin* 1295 wystąpił polski wariant *NowoSzczecinskim* 1707 (JPPZ 111), p. 53. Takich oboczności nie jest dużo. Zdarzają się w materiałach historycznych, np. obok *poblote* 1159 występuje *Pobloce* 1310 (JPPZ 112) p. 62, jak też w bliższych współczesności, np. niemieckiemu wariantowi n.m. *Stoientin* 1402 odpowiada słowińskie *Stovjicěno* XX w. (JPPZ 112) p. 75. Oboczności te świadczą także o wpływie substytucji niemieckich, utrwalających w nazewnictwie Pomorza Zachodniego postaci nieakomodowane (bez afrykatyzacji), jak też o wpływie kancelarii na formę zapisu odbiegającego bardzo często od dawnych słowiańskich form gwarowych, jakie uogólniły się na Pomorzu Zachodnim.

Wpływ niemiecki nie był zapewne jedynym czynnikiem, który decydował o formie zapisu nazwy miejscowej lub terenowej, gdyż w licznych językach słowiańskich pojawia się także tendencja do zanikania akomodacji, czy szerzej – do stwardnienia systemu spółgłosek, np. bułg. *pero* ‘pióro’⁹, wschbułg. *v'ara* < **věra* ‘wiara’ vs zachbułg. *vera* itp. (z niepalatalnym *v*). Podobnie zachowuje się przed samogłoską *e* spółgłoska *t-*, jak w gwarowym bułg. *tetka* ‘ciotka’ czy też *d-* np. w *det'e* – (< **děte*), por. pol. *dziecię* ‘dziecko’ itp. Wymowny jest tu też analogiczny zapis drzewiańskiego *perü* ‘pióro’ JI II 924 z równie z twardym, niepalatalnym *p* przed *e* (podobnie jak w *led* ‘łód’, *brežā* ‘brzoza’ GJP 55, *perendan* ‘czwartek, dzień bóstwa Pioruna’ < **perunō dōnō* GJP 29, Boryś 437). Tu również nie oznaczono palatalności *p* przed *e*, które nie uległo w tych wyrazach przegłosowi pralechickiemu, podobnie jak w większości zapisów nazw miejscowości Pomorza Zachodniego (JPPZ mapa 15). Wyjątkowo przegłosu **eT* > ^(*o*)*oT* w drzewiańskim dopatrywać się można w zapisie *Poipôl* < **popelō* ‘popiół’ GJP 62 (z antycypacją palatalności lub dyftongizacją samogłoski¹⁰). Palatalność zostaje zwykle zaznaczona przed przegłoszonym **žT*, **ęT*, por. np. zapis połabskiego *pöhl lijutüh* (= *pöl l'otü* < **polō lēto* jako tłumaczenie niem. *Halbjahr*) GJP 25, *Gryunta* < **gręda* ‘grzęda’ GJP 65 (tu palatalność oznaczona przez *y* przed samogłoską nosową), choć nie zawsze konsekwentnie, np. *Schüngsoda* (< **sōšēda* ‘sąsiada’ GJP 25).

⁹ Pomiędzy *p* oraz *e* nie występuje interakcja w postaci palatalizowania *p* > **p'* lub pojawienia się tranzjentu, np. w postaci *j*, **pjero*, jak w pol. *pióro* (z przeglosem). Wymowa *p* i *e* jest względem siebie niezależna – bez strefy artykulacji przejściowej. O różnicy fonetycznej w wymowie np. bułg. *t*, *d* vs *t'*, *d'* zob. Tiłkow 1977: 93–94.

¹⁰ Według K. Polańskiego „samogłoska *o* jest oddawana w większości zabytków najczęściej za pomocą litery *o*, wyjątkowo przez *a*, natomiast w wokabularzu Pfeffingera i w zbiorach z nim związanych nierzadko przez *u*, w wygłosie także przez *ou*...” GJP 60. Natomiast samogłoska *ö* wyjątkowo zapisana została jako dyftong *oi* w wyrazie *Süböida* obok *Sibötta* < **sobota* ‘sobota’ GJP 59. „Samogłoska *ö* pochodzi z pierwotnego **o* w położeniu przed pierwotnymi spółgłoskami dentalnymi niepalatalnymi..., *döl* < **dolō* ‘dolina’” GJP 60 i in.

Tendencja do stwardnienia systemu konsonantycznego szerzyła się głównie w tych językach słowiańskich, które zachowywały silniejszą artykulację sonantów, tak że pojawiały się w nich, obok starych, także nowe warianty zgłoskotwórcze tych sonantów, np. w cz. *blecha*, stecz. *blcha* ‘pchła’, słow. *blcha* (z *l*) Machek 56, bułg. *blxa* i podobne zob. Duma 1990a mapa 68 oraz komentarz s. 51–2 i 96. Są to formy z wtórnym zgłoskotwórczym *l*, gdyż prasłowiańska forma tego wyrazu **blxa* nawiązuje do lit. *blusà* ‘ts.’ (powstała w wyniku zmiany pie. **pl-* na **bl-* Smoczyński 66, por. też niem. *Floh* ‘ts.’ < pie. **plou-/ *plu-* ‘pchła’. Rdzeń na stopniu zanikowym, ze zmienionym nagłosem, został rozszerzony w bałtosłowiańskim o suf. **-s-* na stopniu zanikowym, por. EWD I 451). Tendencja taka nie została jednak zaobserwowana w dialektach zachodniopomorskich i u Drzewian Połabskich, gdzie mamy w tym wyrazie tylko zachowaną samogłoskę na miejscu słabego jeru, por. połabskie zapisy: *Blacha*, *Plácha*, *Plauchwoy* (= *bláxǎ*, *bláxvǎj* – według transkrypcji K. Polańskiego < **blxa*, **blxy*) GJP 51 bez zanikania samogłoski rdzennej, jej opuszczania lub metatezy: **lǒ* > **ǒl*, jak to ma miejsce w gwarach bułgarskich. Zagadnienie podobieństw i różnic, jakie zachodzą pod względem tzw. wokalizacji jerów słabych między zanikłymi gwarami połabskimi a dialektami południowsłowiańskimi, wymaga oddzielnego obszernego studium.

Natomiast zagadnienie mocniejszej artykulacji sonantów w dawnych słowiańskich gwarach pomorskich, czego częściowym skutkiem jest też wskazana wyżej tzw. wokalizacja słabych jerów, szerzej zostanie omówione w oddzielnym artykule o afrykacyzacji **r'* (> *ř/r*) w dawnych słowiańskich dialektach Pomorza Zachodniego¹¹.

Nie jest to jedyna cecha, która łączy się w jakiś sposób z ograniczeniem palatalności systemu konsonantycznego, a który obserwować można we wielu językach słowiańskich. Dotykamy tu zjawiska ograniczania występowania grup spółgłoskowych i tendencji do zachowania w nich modelu rosnącego wokalizmu w nagłosie, typu: FESV (czyli np. w nagłosowych połączeniach kilku spółgłosek). Są to czasami stare grupy konsonantyczne lub też nowe, powstałe w wyniku ewolucji historycznej z dawnych połączeń spółgłoskowo-samogłoskowych. W efekcie zmian ukształtował się model: spółgłoska szczelinowa + zwarta + sonant¹² + samogłoska, np. w pol. *stru-ga*;

¹¹ Artykuł z mapką tego zjawiska na terenie Pomorza Zachodniego zostanie opublikowany w czasopiśmie „Onomastica”. Tom ten poświęcony będzie pamięci prof. Barbary Czopek-Kopciuch.

¹² Sonanty *r*, *l*, *n*, *m*, *w* również w obrębie swej grupy tzw. spółgłosek półotwartych są zróżnicowane według stopnia otwarcia/sonorności/głośności, np. *w-* może przejść w obstru-

szkło < **stb-klo*; *zdrój* < **jbz-rojv* Borys 736, *strze-cha*, *stryj* Borys 583 itp.¹³ Model ten w językach o dużej akomodacji spółgłosek do sąsiednich samogłosek i zarazem tolerujących skomplikowane nagłosowe grupy spółgłosek, a takim jest m.in. język polski, nie jest rygorystycznie przestrzegany, np. pol. *pszczoła* (EFE+V) < **bščela* (z wstawnym -š-); *pchła* (EFS+V) < **blšxa* (z metatezą spółgłosek *blx- > pxl-*); *źdźbło* < **stvblo* i in. Odpowiadają im takie bułgarskie formy jak *pčel'a*, *bšlx'a* / *blšx'a*, *stvb'l'o*.

Nawiązując do tego modelu sylaby i do domniemanego utrzymania wzmocnionej wymowy sonantów¹⁴ w lechickiej grupie zachodniopomorskiej, ze względu na szczupły materiał, głównie onimiczny, można tylko domyślać się przyczyn, dla których pojawiają się w Meklemburgii wokalizacje jerów słabych, np. w n.m. Pasewalk w najstarszym zapisie n.m.: *Posduwlc* 1029 < **pvzdi-+*vļ'kv* (por. pol. *bździć* 'puszczać wiatry, pedere' Borys 50 i *wilk*)¹⁵, Basedow w zapisie: *Basdowe* 1247 (: *bez* 'Sambucus nigra' < **bšzdv*, **bšzv* SP I 469–470; suf. *-ov-) (Białecki, Chłudziński 2018: 16). Odpowiada temu zachowanie jeru słabego w wyrazie połabskim: *Kätü* 'kto' < **kvto* i in.¹⁶ We Wschodnim Holsztynie spotykamy nazwy terenowe: *Baselin* 1925 (od ap. **bšzelv*, por. bułg. gw. *бшзел* 'bez' BER I 97 – a więc z wokalizacją jeru słabego) oraz n.rz. *Aqua Gremanze* 1215 (czyli **Grzmiąca* : *grzmieć* < **grvměti* SP VIII 265–6) (Schmitz 2010: 18, 29). W słowiańskim nazewnictwie Pomorza Zachodniego tego typu wokalizacje są wyjątkowe. Na podstawie

ent *f*-, jak w wymowie pol. *fczoraj*, realizując model spółgłosek *FE-* lub ulegać „wokalizacji”, jak w bułg. gw. *učera* 'wczoraj' < **vbčera*, por. Borys 2005: 683–684.

¹³ Por. np. Sawicka 1974. Czasami rozszerzenie grupy wstawionym -*t*- może być bardzo stare, por. np. niem. *Strom* 'szeroki nurt rzeczny', gr. *πέϊν* < **pefēiv* 'płynąć', por. EWD III 1745 < pie. rdzenia na stopniu zanikowym **sr(H)-* obocznego do stopni pełnych: **ser(H)-*/**sor(H)-* 'płynąć, rzeka' (w grece z zanikiem nagłosowego **s-*), moim zdaniem, rozszerzone suf. pie. *-*eu-*/*-*ou-*, por. pol. *struga*, *strumień* (Borys 2005: 582), zob. też przyp. 16.

¹⁴ Takie wzmocnienie sonantów bywa czasami epizodyczne, doprowadza jednak do różnorodnych rezultatów, np. różnych efektów metatezy **tārt-*, por. Duma 1996: 111–118 lub do mieszania rozłożonych samogłosek nosowych z drugą częścią sonantyczną **n/m*, por. na przykładzie gwar bułgarskich i macedońskich (Duma 1991: 63–112). Rezultatem wzmocnienia sonantów jest również pojawianie się wtrąconego/utrzymanego wokalizizmu, por. np. kasz. *gřmot/gřemot* 'grzmot' Sychta I 380, wymowa hiperstaranna typu pol. *środa* 'środa', *d^oroga* 'droga'; częste rozszerzanie grup *sr-*, *zr-* wstawnym *t/d/g*, por. kasz. *žgřec* : *žręc* 'żreć' Sychta VI 312 < **žerti*, *žvrp*; kasz. *zdřec* 'patrzyć' Sychta VI 204 < **zvrēti*; bułg. gw. *strebr'o* 'srebro', *ždreb'ec* 'żrebiec' (< **svrebro*, **žerbę*) (Duma 1994: 38–48), zob. zwłaszcza mapa 2 i 3, a dla gwar kaszubskich mapa 4 (za AJK XIII mapa 641). Insercja taka częściej pojawia się w gwarach kaszubskich i śląskich, por. Leszczyński 1978, por. też przyp. 15.

¹⁵ Nazwa prześmiewcza, por. pol. *Goniwilk*, *Grzebowilk*, *Oszczywilk* NMP III 242–3, 417, VIII 237, a oznaczająca miejsce przy lasach na uboczu, nawiedzane przez *wilki*. Dokumentacja zob. Białecki, Chłudziński 2018: 117–8.

¹⁶ Więcej zob. JI II 923–4, wcześniej m.in. Shevelov 1964: 433, 448–452. Szczegółowo w dialektach bułgarskich i macedońskich (Duma 1979: 58–63).

materiału onimicznego można jednak zauważyć, że na polskim odcinku Pomorza Zachodniego zanikają stopniowo cechy pomorskie i pojawia się – jeszcze w ograniczony sposób – wymowa akomodacyjna *t'*, *d'*, *r'* (wraz z późniejszymi przekształceniami tych alofonów), która właściwa jest dialektom kaszubskim, a zwłaszcza położonym jeszcze bardziej od nich na południe i wschód – gwarom polskim.

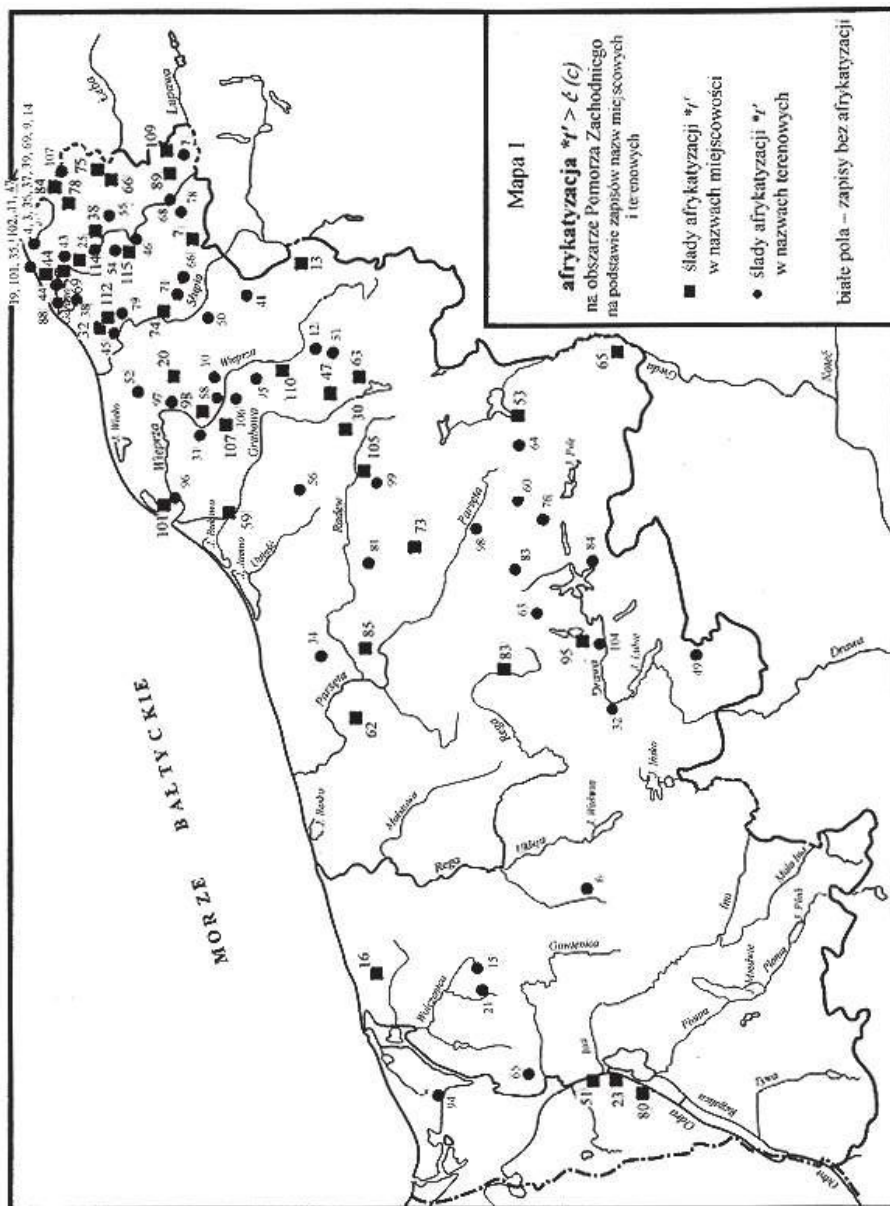
Zasięgi cech fonetycznych zachodniego centrum gwar pomorskich/połabskich lokujące się w Meklemburgii i dalej na zachód po Połabie, są na polskim dziś Pomorzu Zachodnim zróżnicowane. Zostały one przedstawione na mapach w opracowaniu JPPZ ilustrujących np. rozwój grupy **tärt* (JPPZ mapa 1), zanikanie przegłosu pralechickiego **ěT* > *'aT*; **eT* > *'oT*; **ęT* > *'oT* czy **ŕT* > *'ŕT* (mapy: 9, 15, 12, 3).

Zapisy nazw terenowych cytowane są za słownikiem NTPZ, gdyż ich odnalezienie w tekście słownika sprawiałoby spore trudności. W nazwach terenowych pominięte zostały formacje z suf. **-bn-*, np. *Svjatnao goură* < **Světbnaja gora*, gdyż na Pomorzu Zachodnim często przed tym sufiksem palatalizacja nie występuje, np. *Regnitz Fl.* 1796, *Reknica* 1880 < **Raknica* (: kasz. *rek* 'rak') Pom. 98.

Ze względu na różnorodne substytucje niemieckie słowiańskich nazw terenowych oraz nazw miejscowych na Pomorzu Zachodnim, ich rekonstrukcja na podstawie zapisów jest często bardzo niepewna. Analogie do innych nazw można znaleźć w słowniku NTPZ t. I i II.

Mapa 1 ukazuje rozmieszczenie śladów afryktywacji **t'* w zapisach nazw miejscowych (oznaczonych kwadratem) i terenowych (oznaczonych kółkiem).

Nazwy miejscowe podaję od zachodnich granic Polski w kierunku wschodnim: **51** *Messcentin* 1298 (: *mścić*) JPPZ 111; **23** *Golazin* 1243, *Golentin* 1255 JPPZ 110; **80** *Stetin* 1112–8, *Szczecin* 1273 (: *szczota*, *szczecina*) JPPZ 112; **16** *Cytzemer* 1318 (: *cześć*, *czcić*) JPPZ 110; **62** *poblote* 1159, *Pobloce* 1310 (: *bloto*) JPPZ 112; **85** *Teterow* 1289, *Schetterowe* 1299 (: *Ciecierad*, *ciotka*) JPPZ 112; **83** *Zitzenowe* (: *Ciesz*) 1564 JPPZ 112; **95** *Scetzin* 1347, *Czessyn* 1503 (: *Ciesz*, *cieszyć*) JPPZ 112; **73** *Schmentzin* 1479 (: *Smęt*, por. *smętek*) JPPZ 112; **105** *Schierlitz* XX w. (: kasz. *cerlëca* 'przyrząd do międlenia lnu') JPPZ 113; **53** *Nigen Stettin* 1295, *NowoSzczecinskim* 1707 (: *Szczecin*) JPPZ 111; **65** *Ratzeborch* 1497, *Ratzebur* 1620 (: *Racibórz*) JPPZ 112; **30** *Chutemyn* 1357, *Gutzemyn* 1523 (: **Chocim*, por. *ochota*) JPPZ 111; **63** *Papenzin* 1755 (: **Popięta* : *pop* 'ksiądz, dawniej też katolicki') JPPZ 112; **47** *Mallenzin* 1755 (: **Maleta*, por. *mały*) JPPZ 111; **110** *Vartzin* 1480 (: *Warta*, por. pol. *wrócić*) JPPZ 113; **107** *Ugatzthal* 1780 (: *ogacić*) JPPZ 113; **59** *Putzmethowe* 1268 (: *pięć*) JPPZ 111; **101** *Cysowe* 1312 (: *cis*) JPPZ 113; **98** *Tychow* 1229, *Zychowe* 1273 (: *cichy*) JPPZ 113; **20** *Dobbertzin* 1505 (: *Dobrota*) JPPZ 110;

Mapa 1. Afrykатыzacja *t' > ć (c) na obszarze Pomorza Zachodniego na podstawie zapisów nazw miejscowych i terenowych (źródło: opracowanie własne)

13 *Barkotzin* 1658 (: **Barkota*) JPPZ 110; **74** *Stenezin* 1281 (: *Stanięta*) JPPZ 112; **7** *Borenczin* 1324 (: *Borzęta*) JPPZ 110; **112** *Vřesce* XX w. (: **wrzost*, *wrzos*) JPPZ 113; **32** *Kartzin* 1523 (: kasz. *charst* 'liche siano, chrust') JPPZ 111; **115** *Swetzkow* 1492 (: *Świeciech* < **Vbšetěxъ*, por. *cie-szyć*) JPPZ 113; **114** *Virchenzin* 1486, *Vjěřxuocäno* XX w. (: **Wierzchota*) JPPZ 113; **69** *Sice* 1286 (: *sieć*) JPPZ 112; **44** *Lochtzen* 1631 (: *łokie*) JPPZ 111; **38** *Klenczyn* 1461 (: *kląc*) JPPZ 111; **78** *Schwetzen* 1689, *Svěcěno* XX w. (: *świecić*) JPPZ 112; **66** *Rekczin* 1341 (: *Rzekta*) JPPZ 112; **75** *Stoientin* 1402, *Stovjicěno* XX w. (: **Stojęta*) JPPZ 112; **84** *Cezanovo* 1229 (: *ciotka*) JPPZ 112; **89** *Zechlin* 1279 (: **Ciechla*) JPPZ 112; **109** *Warczemyn* 1379 (: **Warcim*, por. pol. *wrócić*) JPPZ 113.

Materiał nazw terenowych podaję również od zachodnich granic Polski w kierunku wschodnim: **94** *Ziesk-Blut* XX w. (: *cisek*, *cis*) NTPZ II 108; **65** *Zechins Moor* XX w. (: n.os. *Ciech*) NTPZ II 106; **21** *Czretzinsche Fichten* 1780 (: *czart*) NTPZ I 88; **15** *Mattselick 2Soll* 1780 (: *Maciej*) NTPZ I 260; **6** *Scharze B.* 1780 (: *czarcie*) NTPZ I 87; **49** *Die Zetzig* XX w. (: *ciec*) NTPZ II 105; **32** *Sarcthicze* 1254 (: *czarcie*, *czart*) NTPZ I 87; **104** *Zemendick* XX w. (: *ciemny*) NTPZ II 115; **84** *Zäskewiese* XX w. (: *Cieszek*) NTPZ II 107; **63** *Zechen W.* 1839 (: *Ciech*) NTPZ II 106; **83** *Zeschke B.* 1780 NTPZ II 107; **60** *Zechenberg* 1931 NTPZ II 106; **98** *Schiritz* XX w. (*cierlica* 'przyrząd do otlukiwania włókien lnu z paździorów') NTPZ II 113; **76** *Ziesemars Anfang* XX w. (: *Cieszmiar*) NTPZ II 107; **64** *Zechen Wiese* 1839 NTPZ II 108; **34** *Zunzelhagen* 1935 (: *dzięciol*) NTPZ I 92; **81** *Zask* XX w. (: *Cieszek*) NTPZ II 107; **99** *Schirlizende* XX w. (: *cierlica* jw.) NTPZ II 113; **56** *Ze-zocher Moor* XX w. (: **Cieciech*) NTPZ II 105; **51** *Zieken Blättken* 1819 (: *ciek*) NTPZ II 105; **12** *Bratzkenberg* XX w. (: *brat*, słowiń. *bracek*) NTPZ I 70; **95** *Ziskenbusch* XX w. (: *cisek* lub *Cisek*) NTPZ II 108; **106** *Zimenick* XX w. (: *ciemny*) NTPZ II 115; **31** *Schwanzenhagen* XX w. (: **Świec*, *święty*) NTPZ II 99; **96** *Schesswiske* XX w. (: *Cisz* lub *Ciesz*) NTPZ II 109; **58** *Zechanen-fichten* 1816 (: *Ciechan*) NTPZ II 105; **10** *Simroschen* 1816 (: *sierota*) NTPZ II 76; **97** *Schirlitz* XX w. (: *cierlica* jw.) NTPZ II 113; **52** *Zechnitz* XX w. (: *cieknąc*) NTPZ II 105; **50** *Zequotzk* XX w. (por. *ociekać*) NTPZ II 105; **41** *Nitschetsch* XX w. (: *nieciecz*) NTPZ I 281; **66** *Zeffohn* XX w. (: *Ciechoń*) NTPZ II 106; **71** *Zinietz B.* 1837 (: *cień*) NTPZ II 106; **78** *Zessinsfeld* XX w. (: *Ciesz*) NTPZ II 107; **79** *Zesmerrautz* 1836 (: *Cieszymir*) NTPZ II 107; **45** *Pritzischnitz* 1836 (: *ciasny*, *przycieśnić*) NTPZ II 45; **44** *Přecqtk* XX w. (: *przyciąć*) NTPZ II 43; **54** *Zieslook* XX w. (: *cieśla*) NTPZ II 105; **46** *Pritzo-mken* XX w. (: *Ciemek*, *ciemny*) NTPZ II 45; **25** *Kabazinskeweg* XX w. (: *kabât* 'kurtka męska') NTPZ I 163; **43** *Pozioten Caveln* XX w. (: *pociot* 'wuj, mąż ciotki') NTPZ II 38; **38** *Lockzow* (: *łokiec*) NTPZ I 237; **88** *Cäxojc*

XX w. (: *cichy*) NTPZ II 108; **19** *Gnaocäkojc* XX w. (: **Gnacik* : *gnat*) NTPZ I 120; **101** *Cieřńå góurå* XX w. (: *cierń*) NTPZ II 113; **35** *Lochtzen* XX w. (: *łokieć*) NTPZ I 237; **102** *Cerperne Lunsch* XX w. (: *cierpieć*) NTPZ II 113; **11** *Bratzkenberg* XX w. (: *brat*) NTPZ I 70; **47** *Szeczzen* XX w. (: *sieć*) NTPZ II 75; **4** *Bozienstje* 1926 (: *bocian*) NTPZ I 68; **3** *Bozienstje Pschieston* 1926 NTPZ I 68; **36** *Lochzen* (: *łokieć*) NTPZ I 237; **37** *Luokc* XX w. NTPZ I 237; **39** *Lockzowe* XX w. NTPZ I 237; **69** *Zefrinenbaum* XX w. (: *Ciechura*) NTPZ II 106; **9** *Czorzen* XX w. (: *czarcie*) NTPZ I 88; **14** *Karstzellena* XX w. (: kasz. **xvarst* 'roślina służąca do zakrzewiania wydm') NTPZ I 145; **55** *Zezoonchen* XX w. (: *ciocia*) NTPZ II 105; **107** *Zenkowitz* 1837 (: *cienki*) NTPZ II 115; **68** *Zechow Moor* 1827 (: *Ciech*) NTPZ II 106; **7** *Czarcewick Soll* 1837 (: *czarci*) NTPZ I 87.

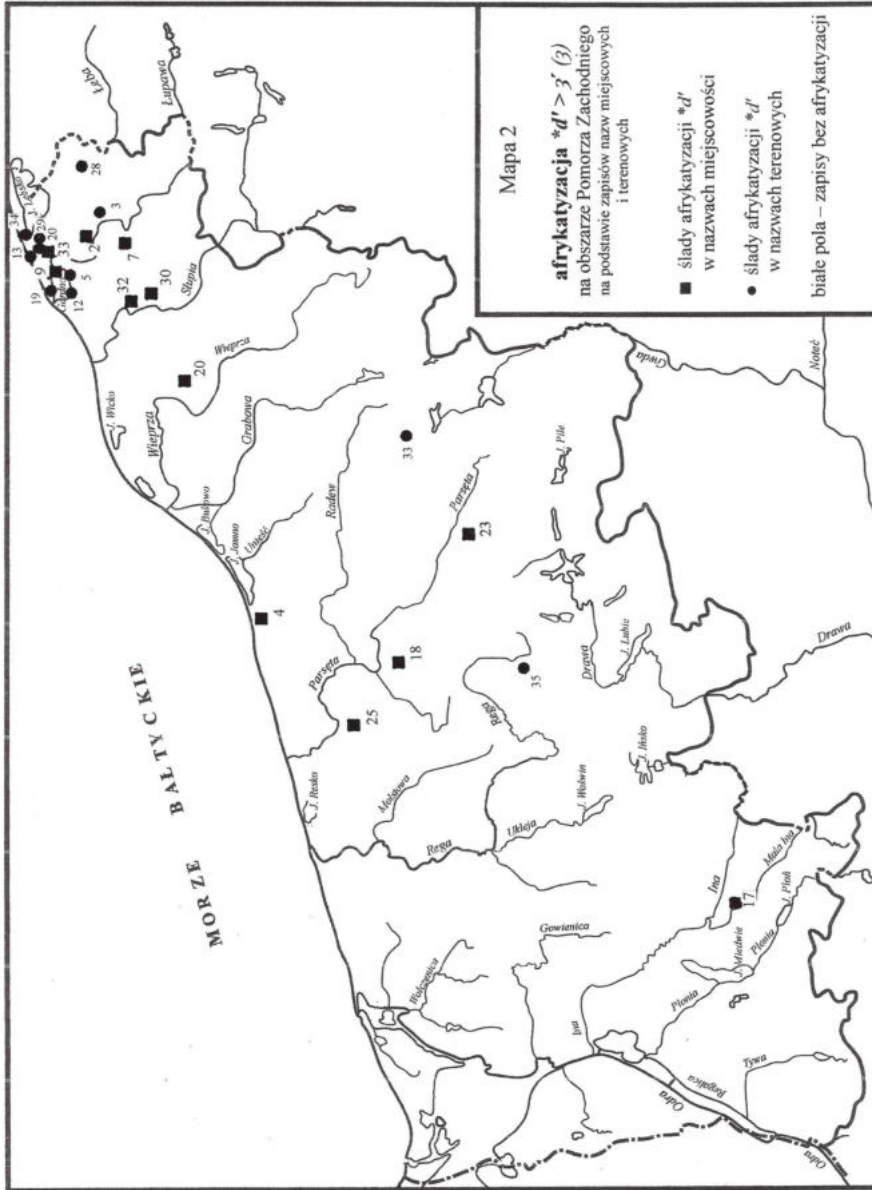
Ślady afryktywacji *t' > ć (później w kasz. *c*, np. *cic*, *çoc* 'ciąć' Sychta I 132) w opozycji do *t' > t (na mapie białe pole) w nazwach miejscowych i terenowych Pomorza Zachodniego, najliczniej występują na wschodzie tego obszaru (obszar gwar słowińskich), przekraczając na zachodzie środkowy bieg rzeki Wieprza. Dalej na zachód spotykane są one sporadycznie, głównie w pasie od Szczecinka (p. 53) po okolice Drawska Pomorskiego (p. 32). Ciekawe, że wzdłuż Parsęty, gdzie zachowało się bardzo dużo nazw terenowych zawierających elementy słowiańskie¹⁷, liczba odnotowanych afryktywacji *t' > ć jest niewielka. Może to świadczyć o rodzimym charakterze tendencji do zachowania *t' jako *t*, która splatała się z zachowawczą pod tym względem fonetyką kancelarii niemieckiej i niemieckich sposobów substytucji nazw słowiańskich, por. zapisy niemieckie i zapis polski n.m. Szczecin, Szczecinek (p. 60, 53).

Mapa 2 ukazuje rozmieszczenie śladów afryktywacji *d' w zapisach nazw miejscowych (oznaczonych kwadratem) i terenowych (oznaczonych kółkiem). Podobnie jak dla mapy 1, numery nazw miejscowości podaje za publikacją JPPZ (mapa 17 z komentarzami na s. 114–116).

Materiał onomastyczny ze śladami afryktywacji *d' > *ż' ułożono z kierunku zachodniego na wschód Pomorza:

17 *Garzica* 1200–1208 (: *gród*) JPPZ 115; **18** *Glötzin* 1614 (: *glód*) JPPZ 115; **23** *Clozin* 1564 (: *kłoda*) JPPZ 115; **25** *Mudsenz* 1260 (: stpol. *mudzić* 'zwlekać') JPPZ 116; **4** *Oldenbantzyn* 1313 (: **Bąđ*) JPPZ 115; **20** *Granzinkaten* 1819 (: *grzędą*) JPPZ 115; **30** *Rezecou* 1288 (: *Radzik*) JPPZ 115; **32** *Sidinow* 1288, *Sidzino* 1294 (: *siedzieć*) JPPZ 116; **7** *Benzin* 1756 (: **Bąđ*, *Bądz*) JPPZ 115; **2** *Bansekow* 1321, *Bandseckow* XX w. (: **Bądzek*) JPPZ 115;

¹⁷ Według sporządzonej przeze mnie mapy najczęstszego występowania na Pomorzu Zachodnim nazw terenowych z elementami słowiańskimi.

Mapa 2. Afrykатыzacja *d' > ʒ' (β) na obszarze Pomorza Zachodniego na podstawie zapisów nazw miejscowych i terenowych (źródło: opracowanie własne)

9 *Budsise* 1780 (: kasz. *buzěšče* 'stary dom' Sychta I 82 : *buda* 'szałas');
33 *Smoltzini* 1288 (: *smlód* 'roślina' lub n.os. **Smolda* : *smoła*, por. *Smolida* NP II 453) JPPZ 116.

Niżej przedstawione zostały zapisy nazw terenowych, wykazujące tendencję do afrykатыzacji *d' > *z' (*z). Zostały one usystematyzowane podobnie jak nazwy miejscowe: **35** *Panzitsch* XX w. (: *pędzić*) NTPZ II 41; **33** *Panses W.* 1838 NTPZ II 41; **12** *Zewkenkaten* XX w. (: *dziewka*) NTPZ I 92; **5** *Buzěščo* XX w. (: *buda* 'szałas') NTPZ I 77; **19** *žěrcāté* XX w. (: kasz. *zerce* 'darcie' : *drzeć*) NTPZ I 107; **13** *Dschetsch* XX w. (: *dzicz*, *dziki*) NTPZ I 92; **20** *Dzarcke* XX w. (: *dziarski*) NTPZ I 107; **29** *Leizänou* XX w. (: *lędo* 'pole, odłóg') NTPZ I 226; **3** *Bradzik* XX w. (: *bród* lub *Broda*) NTPZ I 73; **34** *Panschescha* XX w. (: **Pędzisz* : *pędzić*) NTPZ II 41; **28** *Kadzelewuck* XX w. (: *kądział*) NTPZ I 202.

Ślady afrykатыzacji *d' > z' (kasz. > z) w nazwach miejscowości i nazwach terenowych (mapa 2) są w stosunku do zmian *t' > ć (kasz. c) wycofane bardziej na wschód. Dotyczy to zwłaszcza nazw terenowych, które grupują się na obszarze słowińskim oraz na terenach do niego przyległych. Z zasięgów tych zmian można wnioskować, że przejście *t' > ć nastąpiło w dawnych słowińskich dialektach Pomorza Zachodniego wcześniej i tym samym objęło większe obszary w stosunku do analogicznej zmiany *d' > z'.

Rodzi się pytanie, czy podobnie proces ten przebiegał na obszarze dawnych gwar polskich, gdzie afrykатыzacja nie została wyhamowana? W Bulli gnieźnieńskiej z 1136 r. palatalność *t', *d' nie była jeszcze zaznaczana (Lehr-Splawiński 1978: 99–100), choć w zapisach nazw miejscowości pod połowy XII w. jest już widoczna, np. *Bartozege* 1153 gm. Wągrowiec NMP I 91 (p. 6 Bartodzieje : **dějati*, **děti* 'czynić, wykonywać' SP III 126–128, 163–165), *Barthodzieie* 1298 (cz. Bydgoszczy p. 1) itp., *Braceouici* 1270 (Braciejowice koło Opolo Lubelskiego : **bratō* SP I 361–2) NMP I 327 (p. 1). Na pograniczu niemieckim mieszają się zapisy z zaznaczoną afrykатыzacją bądź jej brakiem.

Na dialektalny, pomorski charakter zanikania i braku afrykатыzacji *t', *d' w dawnych słowińskich dialektach zachodniopomorskich wskazują XVII–XVIII-wieczne zapiski wymarłego dialektu Drzewian Połabskich (na pd.-wsch. od Hamburga), np. *pait* 'pić' < **piti*; *dan* 'dzień' < **dōnb*; *boit* 'być' < **byti*; *zqtik* 'zięć' < **zēt-ikō*; *büt'an* 'bocian' < **botōjanō*¹⁸; *pqst* 'pięść' < **pēstb*; *x'ūdēt* 'chodzić' < **xoditi*; *pqt* 'pięć' < **pētō*; *vōzət* 'wiązać' < **vēzati*;

¹⁸ <<https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Drzewianie&oldid=56531106>>, dostęp: 04.12.2020.

**pōt*, por. ros. *nymb* ‘droga’ < **pōtb* itp. Brakuje w nich również afrykacyzacji **r’* > *r^z* > *rz*, np. *rici* ‘rzekł’ < aoryst **rek-e* > **reč-e*; *ricex* ‘mówilem’ < imperfectum **rečaxъ*; JI II 924; *strezik* ‘strzyżyk, strzeżyk’ < **strižb*/*strěžb* Boryś 585.

Podsumowując, można sformułować tezę, że tendencja do zanikania akomodacyjnej wymowy dawnych palatalnych **t’*, **d’* przejawiająca się w braku ich afrykacyzacji w większości dawnych słowiańskich gwar Pomorza Zachodniego była tendencją rodzimą, podtrzymywaną również przez kontakty słowiańsko-niemieckie¹⁹. Wyróżniała ona tę grupę dialektów lechickich od ich wschodniego skrzydła, reprezentowanego głównie przez gwary słowińsko-kaszubskie (w których mieszają się cechy pomorskie i polskie) oraz polskie. Odróżniała je również od dialektów dolnołużyckich, por. dłuż.: *śota* ‘ciota’ (< **t^seta* < **teta*), *žed* ‘dziad’ (< **d^zed* < **dědъ*), gdzie afrykaty uległy uproszczeniu (JI II 927), zaś łączy typologicznie pod tym względem z gwarami czeskimi, np. cz. *teta* ‘ciotka’, *temný den* ‘ciemny dzień’ JI II 937, *mlčēt* ‘milczeć’ JI II 943, częściowo słowackimi, np. *deň* ‘dzień’, ale *laket’* ‘łokieć’ JI II 942 oraz z liczną grupą dialektów południowosłowiańskich, np. bułg. *den* ‘dzień’, *tōm’a*, *tōmno* ‘ćma, ciemno’ JI II 980, sch. *dān* ‘dzień’ JI II 988, słoweń. *mísliti* ‘myśleć’ JI II 997, *tést* ‘teść’ JI II 1001. Do tej tendencji częściowo nawiązuje także język ukraiński, por. np. wymowa ukr. *nosyty* (носити ‘nieść’), *deń* (день ‘dzień’) JI II 962, *did* (‘dziad’ < *dědъ*) SP III 122.

Dawne słowiańskie Pomorze Zachodnie i tereny położone na zachód od niego wyłamują się zatem z bardzo ogólnie sformułowanej zasady o akomodacyjnym charakterze dawnych dialektów zachodniolechickich, gdyż procesy afrykacyzacji były tutaj ograniczone. Można je przeciwstawiać obszarom wschodniolechickim obejmującym gwary kaszubskie i polskie, na których występowały zjawiska silnej akomodacji. Pomorze Zachodnie pod tym względem stanowiło swoistą strefę przejściową. Ze względu na silne procesy związane

¹⁹ Chodzi głównie o brak w dialektach dolnoniemieckich palatalnych afrykat będących odpowiednikami słowiańskich fonemów **č*, **ʒ*. W zapisach niemieckich są one najczęściej (tam, gdzie występowały) substytuowane różnymi dwuznakami, zob. przedstawiony materiał ilustracyjny do map. Na tę cechę bieguna zachodniolechickiego, różniącą go od bieguna wschodniolechickiego zwrócił już uwagę Zdzisław Stieber (1965: 24–27). Wyróżnił on obok tych biegunów „innowacje językowe środkowolechickie” obejmujące „Pomorze i północną Polskę” i oddzielnie omówił dialekty kaszubskie (Stieber 1965: 29–35). W tym ujęciu dawne słowiańskie gwary Pomorza Zachodniego bliższe są biegunowi zachodniopomorskiemu, a na obszarze kaszubsko-słowińskim następuje mieszanie cech pomorskich z polskimi wraz z rozwojem w kaszubszczyźnie wielu specyficznych innowacji (np. powstanie *ě* z krótkich samogłosek *i*, *u*, *y*, np. *lědze* ‘ludzie’, stwardnienie *č*, *ʒ* > *c*, *ʒ* np. *sedzec* ‘siedzieć’, IV palatalizacja, np. *Kielno* > *Č’elno* itp. zob. np. Popowska-Taborska: 1980). Na północy Kaszub zachowało się w dodatku wiele form archaicznych (np. ruchomy akcent, znany staropolszczyźnie).

z akomodacją grupa wschodniolechicka bliższa jest z jednej strony gwarom białoruskim i rosyjskim²⁰, z drugiej zaś dialektom dolnołużyckim.

Na stwardnienie systemu konsonantycznego pewien wpływ wywierała także dłużej utrzymująca się silniejsza wymowa sonantów *r, l, n, m*²¹, co na obszarze Pomorza Zachodniego odzwierciedlać się będzie w postaci niewielkiego terytorialnie zakresu śladów afryktywacji *r' > ř (rz). Ten problem jest jednak na tyle złożony, że poświęcić mu należy oddzielne studium. Towarzyszą mu bowiem licznie inne zjawiska fonetyczne.

Zjawiska palatalizacji i następnie twardnienia spółgłosek, zapoczątkowane już w okresie prasłowiańskim przez zmianę *k', g', x' > *kč', *gž', *xš' > č', ž', š' > č, ž, š* w tzw. I palatalizacji przed samogłoskami rzędu przedniego²², wykazują dużą różnorodność w dalszych etapach rozwoju języków i dialektów słowiańskich. Intensywność tych zjawisk cechuje zwłaszcza gwary polskie, co zostało częściowo zilustrowane w partii wstępnej tego artykułu, a czego wycinkowym przykładem jest przedstawiana tu afryktywacja *t', *d'. Pomorze Zachodnie było pod tym względem obszarem przejściowym między wymarłymi słowiańskimi gwarami Meklemburgii i Drzewian Połabskich, w których przeważała wymowa nieakomodująca, a terenem dialektów kaszubsko-słowińskich i polskich, gdzie przeważała wymowa akomodująca.

W językach słowiańskich do osłabiania oddziaływania procesów akomodacyjnych mogło przyczynić się utrzymanie mocniejszej wymowy sonantów lub też proces ich okresowego usilniania, co na znacznie większą skalę dokonało się w grupie języków południowosłowiańskich. W omawianych w tym artykule dialektach zachodniopomorskich taki proces zapewne postępował, zanim został przerwany przez germanizację ludności słowiańskiej.

Wykaz skrótów

bułg.	– bułgarski
cz.	– czeski
dłuż.	– dolnołużycki
E	– spółgłoska zwarta
F	– spółgłoska szczelinowa
gr.	– grecki
kasz.	– kaszubski
n.m.	– nazwa miejscowości
n.os.	– nazwa osobowa
n.ter.	– nazwa terenowa

²⁰ Por. np. Sawicka 1991: 17 i mapy na s. 23.

²¹ Por. Duma 1990, zwłaszcza s. 92–96.

²² Por. np. lit. *gýti* : ps. *žiti* 'żyć' z pie. **g^hih₃-ti* Smoczyński 2007: 184, a na stopniu pełnym wokalizmu np. pol. *goić się* 'ożywać'.

niem.	– niemiecki
pie.	– praindoeuropejski
pol.	– polski
połab.	– połabski
ps.	– prasłowiański
ros.	– rosyjski
S	– spółgłoska półotwarta, sonant
sch.	– serbochorwacki
słow.	– słowacki
słoweń.	– słoweńskie
słowiń.	– słowiński
stcz.	– staroczeski
ukr.	– ukraiński
V	– samogłoska
wschbułg.	– wschodniobułgarski
zachbułg.	– zachodniobułgarski

Skróty literatury

- AJK – *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*. T. I–XV. Wrocław 1964–1978.
- BER – *Bylgarski etimologiczen recznik*. T. I i n. Sofia 1971 i n.
- Boryś – W. Boryś: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków 2005.
- DejnaA – K. Dejna: *Atlas polskich innowacji dialektalnych*. Warszawa–Łódź 1981.
- Duma 1990a – J. Duma: *Rozwój sonantów zgłoskotwórczych w gwarach południowo-wschodniej Słowiańszczyzny*. Wrocław 1990.
- EWD – *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Red. W. Pfeifer. T. I–III. Berlin 1989.
- GHJP – Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk: *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa 1981.
- GJP – K. Polański: *Gramatyka języka połabskiego*. Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego 2010. Online: sbc.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/18899?id=18899&dirids=1.
- JI – *Języki słowiańskie*, Franciszek Sławski [W:] *Języki indoeuropejskie*. Red. L. Bednarczyk. T. II. Warszawa 1988.
- JPPZ – E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma: *Językowa przeszłość Pomorza Zachodniego na podstawie nazw miejscowych*. Warszawa 1996.
- LorS – F. Lorentz: *Slovinzisches Wörterbuch*. T. II. St. Petersburg 1912, s. 1458–1554.
- Machek – V. Machek: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1968.
- NTPZ – E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma: *Nazwy terenowe Pomorza Zachodniego zawierające elementy słowiańskie*. T. I–II. SOW. Warszawa 2008–2013.
- NMP – *Nazwy miejscowe Polski*. Red. K. Rymut. T. I i n. Kraków 1996 i n.
- NP I, II – K. Rymut: *Nazwiska Polaków*. T. I, II. Kraków 1999–2001.
- NTPZ – E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma: *Nazwy terenowe Pomorza Zachodniego zawierające elementy słowiańskie*. T. I–II. Warszawa 2008–2013.
- Pom. – E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma: *Nazwy rzeczne Pomorza między dolną Wisłą a dolną Odrą*. Wrocław 1977.
- PomŚ – E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma: *Dawne słowiańskie nazwy miejscowe Pomorza Środkowego*. Wrocław 1985.
- PomSz – E. Rzetelska-Feleszko, J. Duma: *Dawne słowiańskie nazwy miejscowe Pomorza Szczecińskiego*. Warszawa 1991.

- Smoczyński – W. Smoczyński: *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno 2007.
 SP – *Słownik prasłowiański*. Red. F. Sławski. T. I i n. Wrocław 1974 i n.
 Sychta – B. Sychta: *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*. T. I–VI. Wrocław 1967–1973.

Literatura

- Bialecki T., Chłudziński A. (2018): *Słowiańskie nazwy geograficzne w Niemczech*. T. Ia. Szczecin–Pruszcz Gdański.
 Bialecki T., Chłudziński A. (2020): *Słowiańskie nazwy geograficzne w Niemczech*. T. Ib. Szczecin–Pruszcz Gdański.
 Boryś W. (2005): *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
 Duma J. (1979): *Wokalizacja jerów słabych w rdzennej sylabie nagłosowej w południowo-wschodniej Słowiańszczyźnie*. Wrocław.
 Duma J. (1990a): *Rozwój sonantów zgłoskotwórczych w gwarach południowo-wschodniej Słowiańszczyzny*. Wrocław.
 Duma J. (1990b): *Rozwój sekundarnego wokalizmu typu som, ogn, v'ator < *jesmb, *ognb, *v'ětrb we wschodniej grupie dialektów południowosłowiańskich*. Językowe studia bałkanistyczne II. Wrocław, s. 27–70.
 Duma J. (1991): *The development of the vowels *o, *ę in the south-eastern Slavic Dialects*. Studies in the Phonetic Typology of the Slavic Languages. Warszawa, s. 63–112.
 Duma J. (1994): *Przyczyny zmian grup spółgłoskowych sr-, zr-, str-, zdr- w świetle ich rozprze-strzenia w gwarach bułgarskich i macedońskich*. [W:] *Analiza, synteza i rozpoznawanie sygnału mowy dla celów automatyki, lingwistyki i medycyny*. Red. L. Richter. IPPT. Warszawa, s. 38–48.
 Duma J. (1996): *Różnice i podobieństwa zachodzące między metatezą *tärt, *tält itp. a zjawiskami sylabifikacji/desylabifikacji sonantów r, l*. „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Studia Slavica” I, s. 111–118.
 Duma J. (2021): *Afryktywizacja palatalnego *r w nazwach miejscowych i terenowych Pomorza Zachodniego*. „Onomastica” LXV/1, s. 123–135.
 Jeżowa M. (1962): *Dawne słowiańskie dialekty Meklemburgii*. Cz. I: *Fonetyka*. Warszawa.
 Lehr-Splawiński T. (1978): *Język polski. Pochodzenie, powstanie rozwój*. Warszawa.
 Leszczyński Z. (1978): *Kierunki zmian w grupach spółgłoskowych typu Sr oraz rS w świetle geografii językowej*. Wrocław.
 Lorentz F. (1912): *Slovinzisches Wörterbuch*. St. Petersburg.
 Peev K. (1987–1988): *Kukuszkotgovor*. T. I, II. Skopje.
 Polański K. (red.) (1993): *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław.
 Popowska-Taborska H. (1980): *Kaszubszczyzna*. Warszawa.
 Rzetelska-Feleszko E. (2019): *Etymologia słowiańskich nazw miejscowych i terenowych z obszaru wolińsko-kamińskiego. Materiały Zachodniopomorskie*. Nowa Seria XV. Uwagi końcowe, s. 111–114.
 Sawicka I. (1974): *Struktura grup spółgłoskowych w językach słowiańskich*. Wrocław.
 Sawicka I. (1991): *Problems of the phonetic typology of the Slavic languages*. Studies in the Phonetic Typology of the Slavic Languages. Warszawa, s. 13–35.
 Schmitz A. (2010): *Flurnamen slawischer und slawisch-deutscher Herkunft im östlichen Holstein*. [W:] *Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete* 9. Hsrg. von F. Debus. Wachholtz Verlag. Neumünster, s. 15–81.
 Shevelov G.Y. (1964): *A Prehistory of Slavic*. Heidelberg.
 Shevelov G.Y. (1965): *Weak Jers in Serbo-Croatian and South Slavic: developments in the word initial syllable*. Zbornik za filologiju i lingvistiku VII.
 Stieber Z. (1965): *Zarys dialektologii języków zachodnio-słowiańskich*. Warszawa.
 Tilkow D. (1977): *Byłgarska fonetika*. Sofia.

